

SZÉKELY GYÖRGY

MAGYARORSZÁG ÉS BUDA VÁROSA VELENCE ÉS GENOVA KÖZÖTT A 14–15. SZÁZAD FORDULÓJÁN

Közép-Európa gazdasági súlypontjai és politikai erővonalai már a 14. század második felében világosan kirajzolódtak. A bennünket itt foglalkoztató korszak Zsigmond királyságának ideje, aki fia volt IV. Károly német-római császárnak, a Luxemburgi dinasztia kiemelkedő tagjának. A korszak egyik legfontosabb kereskedelmi tényezője pedig Velence volt, az adriai köztársaság fővárosa. A város önmagában is Itália egyik legnagyobb agglomerációja volt; százezer lakosával felülmúlta minden vetélytársát, beleértve Milánót és Genovát. IV. Károly szerencsés törekvése volt, hogy bátorította a kereskedelmet Velencével; ebből a célból Prágában külön házat építtetett a velencei kereskedők számára, kereste a módokat oda vonzásukra: óvta tehát a velenceiek útjainak biztonságát és ami a legnagyobb vonzóerő volt, engedélyezte az arany és az ezüst kivitelét országából. Ezek fejében a cseh kereskedők ugyancsak szabad utat kaptak Velence felé, csakhogy az erőviszonyok gazdasági síkon nem voltak egyenlők és így az ellentétel kevésbé volt jelentős. Az azonban vitathatatlan, mindezek a rendszabályok olyan törekvést céloztak és egyengettek, hogy a Földközi-tenger melléki és a szárazföldi kereskedelem természetes módon kibontakozó forgalmi útjait összekapcsolják, jobban kihasználják, azok megélnküljenek. A császár nagy tervei igen reális elemmel számoltak, tudniillik a városi központok növekvő forgalmával. Ez pedig nem szorítkozott a Luxemburgi uralkodó német és cseh területeire, hanem azok szomszédságában is megmutatkozott. Ennek bizonyítéka egy olyan kereskedelmi kiváltság, amelyet 1367-ben Nagyszében polgárainak adott I. Lajos, Magyarország Anjou-házból való királya. Az említett erdélyi város kiváltságolt kereskedelmi irányai Bécs, Prága, Zára és Velence városokkal voltak megjelölve. Ez szélesebb értelemben is megmaradt Lajos uralma végén és utódai alatt, mivel 1381 és 1400 között kifejezetten jó volt a velencei–magyar viszony.¹

Ezt a visszatekintést azért is meg kellett tennünk, hogy összehasonlítási alapunk legyen az ezután vizsgált kor jelenségeihez, amikor is az uralkodó személye összekapcsolta Magyarországot a Német-római Birodalommal. Ezt a korszakot pedig egy ellentétes kereskedelmi politika kezdte jellemezni, amely távol került attól, hogy Velencére orientálódjék, sőt törekedett a kereskedelemnek más irányba való elfordítására. Hogy ebben sem csak valamiféle uralkodói szeszélyt lássunk érvényesülni, a változás okát kellene megértenünk. Ehhez pedig két tényezővel kell számot vetnünk, jelesen a közép-európai egyensúly módosulásával, hasonlóképpen pedig a Velencével kapcsolatban beállott fontos változásokkal, mivel a köztársaság az olasz szárazföldön terjeszkedett. Természetesen ezek a tényezők nem egyik napról a másikra lazították meg a hagyomá-

nyos kapcsolatokat, sem egyházi téren, sem a gazdasági érintkezésekben. Hosszabb ideig a változások ellenére semmi sem változtatta meg a két hatalom közötti békeállapotot. A velencei–magyar viszony 1400-tól kitapinthatóan romlott, s a Velence illetve a Luxemburgi dinasztia közötti kapcsolatok mind nyilvánvalóbban elhidegültek. Az 1402–05 évek alatt a magyar–velencei, magyar–olasz kapcsolatok összeszűkültek. 1403-ban a köztársaság abbahagyta az évi 7000 arany adó fizetését az utóbbi négy esztendőről, az 1403. és 1405. években pedig visszautasította a burgundi hercegnek erre az összegre emelt igénye megalapozottságát. A viszony Velence és Magyarország között tovább romlott 1409-ig. Mindamelllett a tárgyalást nem szakították meg, amit az a tény tanúsít, hogy Zsigmond 1402-ben visszavonta azt a felhatalmazást, amit egy bolognai személyiségnek adott, 1403-ban pedig megbízta Lorberer Zsigmond pesti kereskedő polgárt, hogy beszedje a kérdéses adót. Lorberer meglátogatta a velencei Fondaco dei Tedeschi irodáját. Mindamelllett 1404 tavaszán nyomást gyakoroltak a velencei dózséra, nyilatkozzék, kész-e a négyévi hátralékos összeg kifizetésére. Az állandó irány fenntartását – mint objektív adottság tudomásul vételét – ugyanannak az esztendőnek nyarán olyan határozat igazolja, amivel Kolozsvár kereskedelmét Buda ellenében védeni volt hivatott, és ez a kiváltság meghatározza, hogy a Velence felé irányuló forgalom megelőzi a Béccsel, Csehországgal, Morvaországgal és Lengyelországgal való cserét. A következő években Eberhard Windecke tett kereskedelmi utazásokat Velencében bécsi és pesti megbízói ügyeiben. Ezek az utazások csak 1410-ben szakadtak meg, amikor is Zsigmond királynak pusztája léte is nyomasztóvá vált a köztársaságra. Egyelőre azonban a kölcsönös kereskedelmi érdekek erősebbnek bizonyultak. Így adódott, hogy Michele Steno velencei doge (1400–14) zecchinoja eljutott Magyarországra, és ott régészeti leletegyüttes részeként Visegrádon került napvilágra. A pénz csak követte kiadóját, hiszen Michele Steno 1397-ben Magyarországon tartózkodott Tommaso Mocenigo társaságában. 1417-ben Magyarország királynéja egyenesen Velencéből akart ékszereket vásárolni, és bizalmi embereit ki is küldte oda. Inkább közvetett bizonyítékok vannak 1422-ből: Buda bírójának Sopron polgármesteréhez fordult, hogy jelezze neki, bizonyos velencei tárgyakat egy bécsi személyiség közvetítésével hozatott azzal a kéréssel, hogy azokat számára Sopronba juttassa el. Mindez világosan mutatja, hogy a politikai események és gazdasági tervek ellenére a természetes gazdasági útvonalak nem helyeződtek át.²

Más oldalról meglepő, hogy milyen kis számmal őrizték meg Magyarországon velenceiek és genovaiak nevét. Igaz, hogy Nagyvárad egy régi negyede Velencével valamiféle kapcsolatban álló nevet viselt az adott korszakban, de ez a Váradvelence (de vico Venetia, de vico Veneciarum) nem hatalmaz fel bennünket arra, hogy feltételezzük ennek a negyednek a lagunák városából jött telepeseikkel népes voltát. A velencei nevek hiánya részben a köztársaság gazdasági szerkezetéből magyarázható meg, amely lényegesen különbözött más olasz városokétól, egyfelől kereskedelmi forgalma irányát tekintve, másfelől azt a körülményt, hogy semmiféle politikai vagy gazdasági ok nem kényszerítette Velence lakóit a világban való szétszóródásra. De még ha ehhez hozzá is tesszük, hogy egy nagyvárad helynév (Padua) nem szükségképpen jelenti, ottani eredetű olasz népességet kell keresnünk, azt az igazságot sem csökkenti, hogy a Magyarországon nagy jelentőségű olasz etnikumban Velence ellenfelei sorából eredő elemek is voltak. Ismert adatok szólnak Paduai Bertalanról, akinek 1390 előtt háza volt Budán, azután

Paduai Galicus Antalról 1397-ben és 1402-ben, valamint Milanoi Gallicus Godofrédról mint egy 1400. évi budai ügylet tanújáról, ugyanazon évben pedig bizonyos Comoi Zakariás Budán bekövetkezett haláláról. Különösen szembetűnő eset volt 1402-ben Génuai Frank János és névtelen génuaiak arrestálása Magyarországon: Joannes dictus Frank de Ianua 646 forintját foglaltatják le ellenfelei, budai illetve lőcsei polgárok, akiknek ki is adatja az összeget Zsigmond király, utasítva a tárnokmestert, ne avatkozzék az ügybe. Az egykori magyar–dalmát politikai és forgalmi szféra kései emléke az, hogy 1409-ben Génuai Miklós vagyonát közjegyző előtt, a zárai Szt. Chrysogonus kolostorra hagyta.³

Anjou Lajos királyunk Magyarországa már nagyon bonyolultnak ismerte meg az itáliai félsziget belső viszonyait, sőt belekeveredett az adriai és Földközi-tengeri feszültségekbe. Lajos király nápolyi politikájának bonyodalmai, valamint a Velencei Köztársasággal hol lappangó, hol fellobbanó ellentétei a magyar külpolitika természetes szövetségesül kínálták a Földközi-tenger keleti medencéjében a Genovai Köztársaságot. Ezt azok a hamvukbaholt kísérletek is siettettkék, hogy Lajos király, követve atyja Károly Róbert kezdeményeit, az Adrián igyekezett kereskedelemre és háborúra alkalmas hajórajt kialakítani. Hiába volt azonban olykor tekintélyes tengerpartja Magyarországnak az Adrián, azt Velence elvitatta és a magyar–dalmát hajórajt tőle telhetően felégette, szétrombolta. Az 1373-ban Velence és Padova között folyt háború alkalmat adott arra, hogy Magyarország nagy lovasegységeket küldjön segítségül Carrarai Ferencnek, Padova signore-jának a tengeri köztársaság ellen. Magyarország királya továbbá 1373. februári kiáltványában megfenyegette Velencét hadihajóraj támadásával, azzal szemben kalózzjogokat osztott és megnyitotta dalmáciai kikötőit Velence ellenfeleinek. Így lett azután Anjou Lajos magyar király Genova szövetségese a Velence elleni háborúban 1378-ban, pedig ez a háború nagyon mesze robbant ki Magyarországtól. Arról folyt a vita, vajon Genova hatalmába vagy Velencébe jusson Tenedos bizánci sziget és ezen a vitán múlt a tengeri utak ellenőrzése és végső soron a Dardanellák áthajózása. A sorsdöntő háború csatáit a két tengeri köztársaság a Földközi-tenger mindkét medencéjében folytatta 1378-tól 1380-ig, összeütköztek a Tiberis torkolatánál, az Adriai-tenger kikötői és szigetei körül, még Chioggianál is. Az 1381. augusztus 24-i velencei–magyar békeszerződés biztosította Anjou Lajos király dalmát polgárainak, hogy sok árut exportáljanak Velencébe (egészen 35 000 dukátig) vám nélkül, kivéve a sót.⁴

A kérdéses időben Velencének sikerült gyorsan növelnie hatalmát szomszédai rovására. Bekövetkezett a Scaligeri (Della Scala) államának bukása Veronában, a Carraráké Padovában és az aquilejai patriárkáké. Verona, Padova és Aquileja pedig 1378-ban Lajos magyar király szövetségesei voltak. Zsigmond király Carrarai Ferencben a német birodalom vikáriusát látta. A velencei hódítások Észak-Itáliában Zsigmond szemében úgy tündek, mint személyes sérelem, hiszen ő régi jogon magát tekintette a hatalomból kivetettek főnökének, mindig magát érezte a vidék feletti szuverénnek. Különösen Carrarai Ferenc lefejezése izgatta a császárt a köztársaság ellen. Miután elvesztette országát, Brunoro della Scala szintén Zsigmond védelme és joghatósága alá menekült. Ezalatt Velence folytatta területi hódításait Észak- és Északkelet-Itáliában. Rátette kezét Rovigora, Vicenza, Feltre és Belluno városokra, ura lett Veronának és Padovának, Cividale és Udine városoknak. Az utolsó hatalmas aquilejai pátriárka,

Marquart von Randegg (1365–81) fegyverrel volt kénytelen védelmezni tartománya integritását. Végül is 1411-től 1421-ig tartó háború során az adriai köztársaság elfoglalta Aquileját és sietett annak eliszaposodott kikötőjéből az észak és kelet felőli forgalmat átterelni. 1426-ban Velence megszerezte Bresciát, 1428-ban Bergamot. Ilyeténképpen a köztársaság Itália egyik leghatalmasabb szárazföldi államává növekedett. A terjeszkedő Velence ellenőrizte az Alpések legfontosabb útjait, védelmezte gazdasági érdekeit a fűszerek és más velencei áruk, valamint a német fémek tekintetében.⁵

A másik pont, ahol sértették egymást Velence és Magyarország gazdasági és politikai érdekei, Dalmácia volt. Ez a partvidék hátát fordította a szárazföldnek és a tengerre tekintett – mégis ellentmondás, hogy a part egyfelől nem volt természetes része a belső vidéknek, de anélkül élni sem tudott. Fordítva pedig a szárazföld államai, hol a szerb, hol a magyar királyság – adott korunkban az Anjouk erősebb királysága – ellenőrizni kívánták a városállamokat. Ezt az általános törvényszerűséget mégis módosította az a körülmény, hogy Dalmácia szemben találta magát Velencével és így inkább helyezkedett Magyarország védelme alá, mivel az, mint agrár ország, kevésbé fenyegette a dalmát gazdasági érdekeket, mint Velence. Jóllehet Ragusa (Dubrovnik) maga is gazdasági expanzióba fogott a Levantén, s a dalmát városok közti szövetségkeresés is megindult, nem tudtak elszakadni a magyar királyságtól. Emiatt vált fontossá a magyar király személye annyira az Adria-vidék helyzetére nézve. A 15. század elején László nápolyi király, magyar ellenkirály általános helytartója Horvátországban és Dalmáciában a bosnyák Hervoja volt, aki a Spalato hercege címet viselte. Tehát hatalma magvának a Split feletti vezetőszerpét érezte. Végül is látva az erőviszonyok alakulását, alávetette magát Zsigmondnak, aki megengedte Hervojának címe viselését. Amikor azonban Zsigmond helyzete megerősödött, Nápolyi László valójában alkalmas szövetséges lett a Legfenségesebb Köztársaság számára. Ebben a politikai helyzetben tekintette a kasztíliai diplomata, Ruy González de Clavijo a Ioni-tengert velencei öbölnek (golfo de Venecia). Az 1408–09. évek során László trónigénylő átengedte dalmát birtokait és igényeit százezer arany összeg fejében Velencének, amely megszerezve a szigeteket, megindította a küzdelmet a parti kikötők birtoklásáért. A velencei–dalmát helyi harcok 1409-ben folytak. A köztársaságnak sikerült tartósan útiállomásává tenni Splitet. Ilyen módon az adriai köztársaság egyszerre szabadult meg Zsigmond jelenlététől a partvidéken, és attól a veszélytől, amit számára Nápoly és Magyarország uniója jelentett volna az Adria kijáratának lehetséges elzárásával. Ezzel szemben Zsigmond élvezte mindenkor a dalmáciai polgárok, sőt lovagok támogatását. A zárai de Nassis család tagjai szilárd támaszai lettek a királyságnak és Buda patricius kormányzatának.⁶

A 14. és 15. század fordulóján az oszmán törökök előretörése valamennyire intette Velencét Genovához és Magyarországhoz fűződő viszonya feszültsége tekintetében, elodázta a végleges szakítást és bizonyos elővigyázatosságra hívta fel a küzdő felek figyelmét. Az a tény, hogy az adriai köztársaság maga is nem egy esetben harcolni kényszerült a törökök ellen, hogy megvédhesse keleti tartományait és szigetgyarmatait, mégsem módosította lényegesen politikáját az Adriai-tengeren és Itália szárazföldjén. A bizalmatlanság többé nem tűnt el. 1409-ben Velence megtagadta, hogy gályákat adjon Zsigmondnak. 1438-ban a nürnbergi birodalmi gyűlésen akadtak, akik Velencét vádolták, hogy a szultánt Erdélybe való betörésre izgatta.⁷

Ezeknek a bonyolult ellentéteknek következményeképpen a háború Magyarország és Velence közt elkerülhetetlenné vált. 1411–13. során a hadiszerecnse változó volt. Az ifjabb Carrarai Ferenc és Brunoro Della Scala csatlakoztak a magyar haderőhöz. A küzdelem kiterjedt 1411-ben a Terra ferma-ra, 1412 nyarán és 1413-ban Észak-Itáliára. Fegyverszünettel záródott ez a háborús szakasz 1413. április 17-én. A magyar király sikereit korlátozta a rendelkezésre álló had nem mindenkor érvényesülő fegyelme. Már 1411 tavaszán átpartoltak Velencéhez magyarok, akik elégedetlenek voltak a zsoldfizetés elhúzódsásával. Velence a másik fronton elfoglalta Sebenicot, amely 1412. október 30-án nyitotta meg kapuit az adriai köztársaságnak. Erre Zsigmond szövetséget kötött Genovával s a vetélytárs köztársaság el is küldte hajóját az Adriára, hogy védelmezze Velence ellen Traut és más dalmát városokat. Amikor a hadműveletek elapadtak, az sem jelentette az ellenségeskedések végét. 1412 és 1433 között Velence valóságos kereskedelmi zárlat alatt volt. Zsigmond megtiltotta a német városoknak a Velencével való forgalmat. A gazdasági feszültség élesztette a lappangó parazsat és 1418–19 során új hadműveleteket váltott ki. Velence Friuliban intézett támadást a Zsigmonddal szövetséges aquilejai pátriárka ellen 1418-ban. Magyar csapatok avatkoztak be Marcali Dénes vezetésével 1419 őszén, mégis a következő esztendőben Udine és Aquileja elesett. A másik fronton, Dalmáciában a köztársaságnak jelentékeny helyeket és területeket sikerült elfoglalnia: 1420 márciusában Cattaro város adta meg magát, júniusban Trau, Spalato városok, szeptemberben Curzola, Brazza, Lesina szigetek jutottak velencei kézre. Sovány vigasz volt Zsigmond számára, mégis jelzi kereskedelmi háború elképzeléseit, hogy válaszul felhatalmazta dalmát híveit a velencei hajók megtámadására (kobzasi engedélyek kiadása). Még egyszer kísérletet tett Zsigmond, most már figyelembe véve a köztársaság szárazföldi terjeszkedését, hogy megfordítsa az erőviszonyok alakulását. 1431-ben mint Milano szövetségese jelent meg Itáliában, de inkább diplomáciai téren kísérletezett Velence elszigetelésére, azt is eredménytelenül. A kereskedelmi zárlat reménye is elenyészett, megbukott a német távolsági kereskedők ragaszkodásán megszokott útjaikhoz és kapcsolati formáikhoz. Így a császár-király 1433. június 5-én újabb fegyverszünetet kötött Velencével.⁸

Abban a korban, amikor a fegyveres és a kereskedelmi háború olyan sajátos módon fonódott össze és alkotott szakaszokat az antagonisztikus küzdelmeken belül, nem véletlen, hogy értékes hazai forrásunk van a külkereskedelem irányaira és az árucsoportokra. Ez a budai városi jog Zsigmond alatti szerkesztménye (Ofner Stadtrecht). Ez a joggyűjtemény, tematikus szerkezete folytán, több alkalommal ad lehetőséget az olasz kereskedőpartnerek, az olasz és levantei áruk említésére. A 67. fejezet megtiltja a kereskedőknek a város kikerülését és említi az olasz kereskedőket, jelesen a velenceieket (aus Welischen landten, nemlich Venedig vnd des gleichen kumendt in vnser reich sollen nicht auswendig der stat Ofen gefüert werden) – ez a hagyományos helyzete, nem pedig a pillanatnyi állása volt a kereskedelmi kapcsolatoknak és szereplőinek. A 104. fejezet a kereskedők egy típusára, a kalmárookra vonatkozik (Von den Krameren) és a keleti árukat említi: a fűszereket, mint nádcukrot, cukorlisztet, görög selymeket (Allerley specerey, Zugker vnd zugkermell... Krieches seyden), amiből nem tudjuk meg, hogy kik és milyen irányból szállították ezeket az árukat Budára. A 200. fejezet a hagyományos, békebeli forgalomra vonatkozik, említve az olasz borokat (dÿ waeltschin wein). A 412.

fejezet felsorolja azokat az árukat, amelyeket az apácák mérlegén kell mérni: a bors (pfeffer), a sáfrány (Saffran), a gyömbér (Indber), a szegfűszeg (Negil), a szerecsendió (Muscat), a muskátvirág (Muscaten pluem), a cukor (Czucker) és egyéb fűszerek (anderlay specirei); ez már a levantei áruk jellegzetes csoportosítása, természetesen forrásunk néma a távolsági kereskedők és forgalmi útjaik irányára tekintetében. Végül a 423. fejezet a budai jog szerkesztményében ad bizonyos mennyiségi szabályozásokat az idegen eladók áru tekintetében. Ezeknek az áruknak a sorában látjuk a gyömbért (Gruen Ingber), a fügét (Faigen), a mandulát (Mandelin), az olasz bort (Walisch weyn), a damasztot (damaschk). Ez a fejezet tehát levantei és olasz árukat együtt említ. Ez megközelítőleg meg is adja az eredetük helyét. Az áruegyüttes már a keresztes hadjáratok korában kialakult mint forgalmi lista. A Jeruzsálemi Királyság joggyűjteményébe (Assises) bekerült 111 vám alá eső áru neve, amelyeket a Levante (Outremer) vámházaikkal vittek keresztül a kereskedők. Már ezek közt van a fahéj, malabár-kardamomum, szegfűszeg, szerecsendió, pézsmailatú virág, kék és vörös festőnövények, elefántcsont. Korunkhoz közelebb Velence krétai gályáin tudunk borsról, gyömbérről és más árukról 1401-ben. A Budán is szerepet játszó, sajátos hatáskörrel rendelkező kereskedőtípusok megértéséhez pedig közel visz egy szintén még Zsigmond korából való vita anyaga, amit 1432-ben a bécsi kereskedők és kalmárok folytattak egymással. A két fél által összeállított és szembesített árulisták fontos szerepet adnak a fűszereknek, azok kereskedési jogának. Így emlegetik a borsot, sáfrányt, gyömbért, muskátvirágot, fahéjt. A bécsi vita másik árucsoportja pedig az Itáliából behozott élelmiszerekre és árukra vonatkozott, közte nádcukor, olívaolaj, rizs, mandula, füge, citrom, szárított szőlő. Itt kell keresnünk a budai árucsoportok eredethelyeit is, levantei és olasz árukról van szó, de a levantei árukat is hozhatják Keletről és Itália kikötőin át. Bonyolult tehát a kérdés, hogy milyen irányból érkeztek az értékes áruk Budára – hiszen a szerkesztés idején (1403–24) és érvényesülése korában folytak a velencei–magyar és velencei–német háborúk. Ezért nem tűnik túl merésznek az a feltételezésünk, hogy ezeknek az áruknak egy részét nem Velencéből hozták Budára, hanem a fekete-tengeri városok genovai raktáraiból. Stibor erdélyi vajda 1412. szeptember 7-i szabályozása mutatja ezt a lehetőséget a brassói polgárok Havasföld felé irányuló külkereskedelme vámtételeivel kapcsolatban. Ez a szabályozás világosan sorolja fel a levantei árukat: olvasunk a borsról (De pipere), a sáfrányról (croco), a gyömbérről (sinsibero), a szegfűszegről (cariofolis), a kecskeszórőről (de crinibus caprarum), a gyapotról (bombasio) és a távolsági kereskedelem más áruiról, amelyeket a muzulmán világon keresztül hoznak (de omnibus rebus mercimonialibus, quae per Sarracenos asportantur). A fűszerek és a textilipar nyersanyagai csaknem azonosak a Budai Jog csoportosításával. A fűszerek német és latin neveinek ebben a korban már vannak magyar megfelelői, amelyekből példákat ismerünk régi szöszedetekből. Az 1395 körüli Besztercei Szójegyzék felsorolja a borsot (piper: bors), a sáfrányt (crocus: safran), a gyömbért (zinziberius: gengber), a fahéjt (cinamommam: fa hew), a szegfűszeget (gariofolus: zek phew), továbbá a fügét (ficus: fige), a mandulát (amigdulum: mondola). A Schlagli Szójegyzék 1405 körül említi a bors (piper: Bors), a sáfrány (crocus: safran), a gyömbér (zinziberius: gengber), a szegfűszeg (gariofilus: zeg fiw), a mandula (amigdalus: mondola), a füge (ficus: fige) és a fahéj (cinamomum: fa hej) szavakat, végül a Soproni Szójegyzék 1435 körül ismeri a bors (piper: bors), a sáfrány (crocus: saforian),

a gyömbér (zinziber: gengber), a fahéj (cinamonium: fa hev) szót, a Besztercei Szójegyzék a gyapot szót is tartalmazza (bruetum: gaputh). Azok az esetek, ahol a magyar szó eredete vagy a közvetítő nyelv meghatározható, mutatják a kereskedelem irányait: a sáfrány magyar szava valószínűleg olasz vagy német nyelvből került át; a cukor magyar szava nem közvetlenül jutott át az olasz nyelvből, hanem egy olasz eredetű a magyarországi németességbe átkerült szón át; a gyömbér magyar szava nem német eredetű; a füge magyar neve velencei olasz eredetű ('fighe' többesszámú alak); a mandula magyar szava nem a latinból jött, hanem az észak-olasz nyelvből (friuli és bolognai párhuzamokkal).⁹

Számot vetve a bonyolult helyzettel könnyen érthető Zsigmond tervének (1412, 1417) nagy hordereje, hogy csapást készült mérni Velencére azzal, tereljük át birodalma adriai forgalmát Milánón át Genovába. Milánó azoknak a kereskedelmi utaknak keresztesződésén feküdt, amelyek átvezettek északkelet és észak felől Itálián és éppen területén kereszteszték egymást a Genovából és Velencéből vezető utak is. A Zsigmond-féle terv döntő része volt az, hogy a keleti áruk útja elkerülje Velencét. A terv bizonyos korábbi utak és átrakodóhelyek jelentőségét felismerve és korábbi kereskedői kapcsolatokra támaszkodva nem volt légből kapott. A Fekete-tenger forgalma már korábban is több közép- és kelet-európai ország szárazföldi útjait juttatta keleti áruhoz (Lengyelország, Magyarország, Ukrajna, Podolia, Moldva, Havasalföld): Zsigmond tehát nem alaptalanul bízta meg Johann és Konrad Fischer testvéreket, hogy kutassanak fel, illetve alakítsanak ki kereskedelmi utakat Kaffából és Kiliából a Dunán felfelé haladva Magyarország és Németország felé. A küzdelem későbbi fázisában Zsigmondnak felötlött a Krímről Lengyelországon át Poroszországba irányuló kereskedelem is: 1420-ban a porosz rendi gyűlésen Heinrich Reimann királyi megbízottként fejtegette azt a kérdést, hogyan lehetne megtalálni a Kaffa felé vezető utat. A korabeli genovai kapcsolatok nem hiányzó realitására jellemző a nürnbergi kereskedő Ulman Stromer feljegyzése 1410 körül, aki az itáliai és a magyar forint némileg eltérő genovai értékét figyelemmel kísérte. Ha ilyen kapcsolatteremtőkre, útkeresőkre támaszkodott is Zsigmond, ő maga azonnal elejtette a távolsági kapcsolatok megújítását, amint a kereskedelmi háború végetért. Természetesen még szórványosabbak lehettek a kapcsolatok, amikre Zsigmond magyar vonatkozásban építhetett volna. Pedig bizonyos 1402. évi magyarországi adatok utalnak genovaiakkal fennálló kereskedelmi kapcsolatokra. Bartholomeo de Grimaldi, Callatrea kapitánya és Malchion de Spinula, Pera podestája játszottak pl. egyenlő szerepet egy olyan ügyben, amelyben Elempek János budai és Meynhardus lőcsei polgár, noha fel voltak szerelve perai menlevelekkel, érdekeikben sérelmet szenvedtek Grimalditól, aki elvette javaikat. Ha a sérelmet szolgálati helyén követte el, akkor ezek a magyarországi polgárok az 1400-as évek legelején járhattak Callatréában, ami pedig mint kisebb vár és kikötő a mai Jalta helyén volt, esetleg Szudak és Kaffa közt, de mindenképpen a Krím-félszigeten. De mert a genovai Grimaldi és Spinola családok címerei annak idején egyaránt díszítették Pera erődeinek falait, az eset Perában is lejátszódhatott. Az ilyen kapcsolatok mégsem voltak elégségesek a viszonyok felforgatásához. Az 1430-as évek fűszerár emelkedése megmutatta a nagyszabású útelkanyarítás nem gazdaságos voltát. A Keleten keresett utak nem tudták pótolni a velencei utat, sem az adriai köztársaság politikai szerepét, amit mint az oszmán terjeszkedés egyik gátja játszott. Velence maradt hát az Adria irányító ereje.¹⁰

RÖVIDÍTÉSEK

<i>Chambers</i> 1970	<i>D. S. Chambers: The Imperial Age of Venice 1380–1580.</i> London, 1970
<i>Gerevich</i> 1973	<i>Gerevich L. (szerk.): Budapest története II.</i> Budapest, 1973
<i>Mályusz</i> 1956	<i>Mályusz E. (összeáll.): Zsigmond-kori Oklevéltár II/1.</i> Budapest, 1956
<i>Mályusz</i> 1958	<i>Mályusz E. (összeáll.): Zsigmond-kori Oklevéltár II/2.</i> Budapest, 1958
<i>Mályusz</i> 1984	<i>Mályusz E.: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437.</i> Budapest – Gyomaendrőd, 1984
<i>Szalay–Baróti</i> 1896	<i>Szalay J.–Baróti L.: A Magyar Nemzet Története II.</i> Budapest, é. n. (1896)
<i>Székely</i> 1973	<i>Gy. Székely: Les facteurs économiques et politiques dans les rapports de la Hongrie et de Venise à l'époque de Sigismond (Estratto da: „Venezia e l'Ungheria nel Rinascimento” Atti del I convegno studio italiano – ungherese).</i> Firenze, 1973
<i>Tardy</i> 1980	<i>Tardy L.: A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XIII–XV. században.</i> Budapest, 1980
<i>Wendt</i> 1916	<i>H. Wendt: Schlesien und der Orient.</i> Breslau, 1916

JEGYZETEK

1. *Székely* 1973. 37–38.; *Székely Gy.: Kereskedelem és városi agglomerációk Közép-Európában IV. Károly korában. Agrártörténeti Szemle*, 1980. 1–2. szám. 21–25.; *Mályusz* 1984. 90.
2. *Székely* 1973. 38–39.; *Gerevich* 1973. 49., 51.; *Mályusz* 1984. 90.
3. *Székely* 1973. 40.; *Mályusz* 1958. 7098. szám; *Mályusz* 1956. 1882. szám; *Tardy* 1980. 165.
4. *Molnár E.–Pamlényi E.–Székely Gy. (szerk.): Magyarország története I.* Budapest, 1971. 105.; *Szalay–Baróti* 1896. 70–71., 73–74., 76.; *Chambers* 1970. 44.; *Csonkaréti K.: A magyar belhajózás rövid története.* Honismeret 1984. 2. szám. 38.
5. *Székely* 1973. 41.; *Szalay–Baróti* 1896. 73.; *Chambers* 1970. 54–55.
6. *Székely* 1973. 42–43.; *Mályusz* 1984. 91.; *M. Mollat: Les routes maritimes.* Tirage à part: Association-Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen. Bulletin X 2/1972 Bucarest. 26–28.; *Ruy Gonzales de Clavijo: The Spanish Embassy to Samarkand 1403–1406.* London, 1971. Notes by I. Sreznevskij 445.
7. *Székely* 1973. 43.
8. *Székely* 1973. 44–45., 47.; *Mályusz* 1984. 82., 91–96.; *Wendt* 1916. 34.
9. *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn.* (Herausgegeben von *K. Mollay*.) Bp., 1959. 86–87., 100., 132., 192., 195–6.; *Gerevich* 1973. 46., 52–53., 80.; *S. Runciman: A History of the Crusades. Volume three. The Kingdom of Acre and the Later Crusades.* Cambridge, 1955. 358.; *F. Thiriet: Régestes des délibérations du Sénat de Venise concernant la Roumanie. Tome deuxième 1400–1430.* Paris-La Haye, 1959. 1027. szám; *H. Kühnel: Die materielle Kultur Wiens im Mittelalter. Wien im Mittelalter.* ²Wien, 1975. 38.; *F. Zimmermann–C. Werner–G. Müller: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* Hermannstadt, 1902. Nr. 1692; *Benkő L. (szerk.): A magyar*

nyelv történeti-etimológiai szótára I. Budapest, 1967. 349., 460., 827., 999., 1134.; II. Budapest, 1970. 836.; III. Budapest, 1976. 470., 695.; *Berrár J. – Károly S. (szerk.): Régi magyar glosszárium.* Budapest, 1984. 51., 125., 258., 275., 280., 315., 473., 604., 637.

10. *Székely* 1973. 48–49., 51.; *Mályusz* 1984. 82., 93.; *Wendt* 1916. 34.; *Mályusz* 1956. 1882. szám; *Tardy* 1980. 32., 165.; *Ch. Verlinden: Le commerce en Mer Noire des débuts de l'époque byzantine au lendemain de la conquête de l'Égypte par les Ottomans (1517).* Moscou, 1970. 7.; *L. Veit: Die Imhoff. Handelsherren und Mäzene des ausgehenden Mittelalters und der beginnenden Neuzeit. Archivalien, Münzen, Medaillen und Rechenpfennige.* In: *R. Pörtner (Herausgeber): Das Schatzhaus der deutschen Geschichte. Das Germanische Nationalmuseum. Unser Kulturerbe in Bildern und Beispielen.* Düsseldorf–Wien, 1982. 513.

GYÖRGY SZÉKELY

UNGARN UND DIE STADT BUDA ZWISCHEN VENEDIG UND GENUA UM DIE WENDE VOM 14. ZUM 15. JAHRHUNDERT

Die Studie geht von den sich in der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts klar abzeichnenden wirtschaftlichen und politischen Verhältnissen Mitteleuropas aus. Die Dynastie der Luxemburger und die Venezianische Republik unterhielten damals gute Beziehungen zueinander, aber auf wirtschaftlicher Ebene wurde durch den Handelsverkehr, infolge der ungleichen Kräfteverhältnisse eher Venedig reicher. Kaiser Karl IV. trachtete mit seinen Maßnahmen den Handel durch die Verbindung der mediterranen und der kontinentalen Handelsstraßen lebhafter zu gestalten. Das reale Element der Konzeption war der Verkehr zwischen den städtischen Zentren. Der Handel von Herrmannstadt (Nagyszeben) in Siebenbürgen richtete sich gegen Wien, Prag, Zara und Venedig. Das venezianisch-ungarische Verhältnis war zwischen 1381 und 1400 gut. Tommaso Mocenigo und Michele Steno bereisten 1397 Ungarn. In der folgenden Epoche waren Ungarn und das Heilige Römische Reich durch die Person des Herrschers Sigismund von Luxemburg miteinander verbunden. Es entfaltete sich eine gegensätzliche Handelspolitik, die sich nicht mehr in Richtung Venedig orientierte. Eine tiefere Ursache dafür war die Veränderung des mitteleuropäischen Gleichgewichts bzw. die kontinentale Expansion der Venezianischen Republik. Seit 1400 verschlechterte sich das Verhältnis zwischen Venedig und Ungarn. In der Zeit von 1402 bis 1405 engten sich die Beziehungen ein, Venedig stellte die Bezahlung der Steuer bzw. des Steuerrückstandes an Ungarn ein. Verhandlungen wurden aber noch gepflegt. 1403 beauftragte Sigismund einen Pester Kaufmann namens Sigmund Lorberer mit der Einhebung der venezianischen Steuer, dieser suchte auch die Kanzlei des Fondaco Tedeschi auf. Im Jahr 1404 wurde noch mit einem Warenverkehr von Klausenburg (Kolozsvár) in Siebenbürgen nach Venedig, Wien, Böhmen und Polen gerechnet. Dann unternahm Eberhard Windecke in Angelegenheit seiner Wiener und Pester Auftraggeber noch eine Reise nach Venedig. 1410 brachen die Beziehungen ab, sie gestalteten sich indirekt. Außer

einigen Straßennahmen (Venetia, Padua) in Großwardein (Nagyvárad) blieben in Ungarn nur wenige venezianische und genuesische Namen erhalten. Zwischen 1390 und 1409 werden Bürger von Padua, Mailand, Como und Genua erwähnt.

Die Studie untersucht dann die Außenbeziehungen zwischen Ungarn und Italien. Die Anjous verwickelten sich in adriatische und mediterranische Spannungen. Die Gegensätze zwischen dem ungarischen König Ludwig von Anjou und Venedig blieben bald verborgen, bald flammten sie auf. So wurde die Genuesische Republik zum natürlichen Verbündeten der ungarischen Außenpolitik im östlichen Becken des Mittelmeeres. Obwohl die Könige Karl Robert und Ludwig eine ungarisch-dalmatinische Flotte aufzubauen trachteten, wurde diese von Venedig zerstört. Im Krieg zwischen Venedig und Padua im Jahr 1373 entsandte Ungarn große Kavallerieeinheiten zur Unterstützung des Stadtherrn Francesco Carrara, und der ungarische König gab gegen venezianischen Schiffen das Piratenrecht. 1378 wurde König Ludwig zum Verbündeten von Genua, obwohl die entfernten Auseinandersetzungen der beiden Republiken ihn wenig berührt hatten. Der venezianisch-ungarische Friedensvertrag von 1381 sicherte den dalmatinischen Bürgern Ludwigs einen günstigen Warenexport nach Venedig. Inzwischen gewann jedoch Venedig auf dem Kontinent die Oberhand über das Verona der della Scalas, über das Padua der Carraras und über den Staat des Patriarchen von Aquileja, die alle Verbündete König Ludwigs waren. Sigismund schaltete sich da ein: das Haus Carrara betrachtete er als Reichsvikariat und die Hinrichtung Francesco Carraras hetzte ihn gegen Venedig auf. Der seines Landes verlustig gegangene Brunoro della Scala flüchtete zu Sigismund. Venedig breitete sich weiter aus, all dies mündete in einen Krieg zwischen der Republik und Sigismund, der von 1411 bis 1421 dauerte. Trotzdem aber dehnte sich Venedig in den zwanziger Jahren weiter aus und kontrollierte selbst die wichtigsten Alpenstraßen. Die wirtschaftlichen und politischen Interessen Venedigs und Ungarns stießen auch in Dalmatien aufeinander. Dalmatien stellte sich unter den Schutz Ungarns, da dieses als Agrarland die dalmatischen Wirtschaftsinteressen weniger bedrohte als Venedig. Auch Ragusa trennte sich nicht vom ungarischen Königreich. Der Sigismund gegenüberstehende Gegenkönig Ladislaus von Neapel stützte sich auf das dalmatische Spalato und das bosnische Hinterland. Später überließ Ladislaus seine dalmatischen Besitzungen und Ansprüche Venedig. Die dalmatischen Bürger und Ritter unterstützen demgegenüber Sigismund, die Familie De Nassis aus Zara bot den Patriziern von Buda Hilfe. Obwohl die osmanische Flut den Zusammenschluß von Venedig bzw. Genua mit Ungarn erfordert hätte, verhinderte das Mißtrauen eine Linderung der bestehenden Spannungen.

Die Studie überblickt das venezianisch-ungarische Kriegsereignisse in den Jahren 1411–1413 und 1418–1420, die zu einem Bündnis zwischen Sigismund und Genua führten. Trau und andere dalmatische Städte wurden von der genuesischen Flotte verteidigt. Zwischen 1412 und 1433 wurde über Venedig eine Handelsperre verhängt, die deutschen Bürger konnten mit Venedig keinen Handelsverkehr unterhalten. Weitere Mißerfolge an der Küste bewegten Sigismund dazu, als Verbündeter Mailands eine Isolierung Venedigs zu versuchen. Der Verfasser prüft im Rahmen des bewaffneten und Handelskrieges das hinsichtlich der Richtung und der Warengruppen des Außenhandels wichtige Ofner Stadtrecht, dieses Machwerk aus der Zeit Sigismunds. Dieses

richtete sich nach der traditionellen Lage, indem es unter den italienischen Kaufleuten an erster Stelle jene aus Venedig nennt. Orientalische Waren, italienischer Wein und eine ganze Reihe von Gewürzen werden angeführt, wobei der Handel levantinischer und italienischer Herkunft zusammengefaßt erscheint. Diese Warenauswahl gestaltete sich zur Zeit der Kreuzzüge aus. Auf den venezianischen Galeeren (1401) und auf den Warenlisten der Wiener Kaufleute (1432) kommt sie in gleicher Weise vor. Den normalen Handelsverkehr mit den unter Kriegsverhältnissen vergleichend, nimmt der Verfasser an, daß ein Teil dieser Waren nicht aus Venedig, sondern aus den genuesischen Lagern der Städte am Schwarzen Meer nach Buda geliefert wurde. Auf die Vermittlungslinie wirft die levantinische Warenliste der Verkehrsregelung zwischen Kronstadt (Brasso) und Muntenia vom Jahre 1412 Licht, in der die Gruppierung der Gewürze und der Rohstoffe für die Textilindustrie fast völlig identisch mit der des Ofner Stadtrechtes ist. In alten ungarischen Wörtersammlungen (Besztercei Szójegyzék [Bistritzer Wörterverzeichnis] um 1395, Schlägli-Wörterverzeichnis um 1405 und Soproner Szójegyzék [Ödenburger Wörterverzeichnis] um 1435) werden diese erwähnt. Der Ursprung der ungarischen Wörter weist auf eine italienische, genauer norditalienische, zuweilen venezianische Mundart hin.

Schließlich befaßt sich der Autor mit der Realität von Sigismunds Plänen von großer Tragweite (1412, 1417), als der Kaiser-König den adriatischen Handelsverkehr seines Reiches von Venedig über Mailand nach Genua umzuleiten beabsichtigte. In Kenntnis des Straßennetzes von Mailand war der Plan nicht aus der Luft gegriffen. Vom Schwarzen Meer gelangten auch bisher schon mehrere mittel- und osteuropäische Staaten über das Festland zu Waren. Hierauf basierte der Auftrag, den Sigismund den Gebrüdern Fischer erteilte, die Wege von Kaffa und Kilia zu erschließen. Der königliche Beauftragte Reimann ließ auch später noch den nach Kaffa führenden Weg suchen. Ein Mitglied der Familie Stromer beobachtete den unterschiedlichen Kurs des italienischen und des ungarischen Florins in Genua. In Ungarn existieren Angaben von 1402 über die Beziehungen zu Grimaldi und Spinula, die vom Balkan bis zur Krim tätig waren. Schließlich ließ Sigismund den Plan der Wiederaufnahme von Beziehungen mit entfernten Ländern wieder fallen, bewies doch die Erhöhung der Gewürzpreise, daß ein so großer Umweg nicht wirtschaftlich war.

GERELYES IBOLYA

TÖRÖK LELETEGYÜTTESEK A BUDAVÁRI PALOTÁBÓL (1972–1981)

Tanulmányomban a budavári palota területén 1972–1981. között folyt régészeti kutatások török kori leletanyagát kívánom közreadni. Munkám során arra törekedtem, hogy lehetőleg a zárt leletegyütteseket, elsősorban az ásató, Zolnay László által egyértelműen török korinak meghatározott gödrök anyagát dolgozzam fel.¹ Éppen ezért e cikk csak érintőleg foglalkozik a török kori, illetőleg a török korban is használt középkori eredetű régészeti objektumokkal: épület és falmaradványokkal, valamint azok egymáshoz viszonyított relatív kronológiájával. Az ásatások ilyen szempontú feldolgozása és közzététele egy jövőbeni tanulmány feladata, melynek megszületéséhez remélhetőleg a zárt leletegyüttesek alább következő elemzése is segítséget nyújt majd. A területen való tájékozódás megkönnyítése miatt természetesen szó esik majd a fent említett régészeti objektumokról is. Ezek meghatározásánál minden esetben Zolnay László ásatási jelentéseit, valamint ásatási naplóit vettem alapul.²

AZ ÁSATÁSOK HELYSZÍNE

1972–81. között az ásatások két fő helyszínen folytak:

I. A palotát a polgárvároستól elválasztó faltól, az északi kortinától északra, a török korban „Kolduskapunak” nevezett bejárat előterében.³

E terület a török korban a középső vár, az ún. Orta Hiszar része volt. A polgári lakosság házai – legalábbis a korszak végén – már egészen idáig, a középső várat a belső vártól elválasztó Tophane tér (azaz a középkori északi külső udvar) északi faláig lehúzódtak.⁴ Ezt támasztják alá az ásatási megfigyelések is, miszerint „a mai Szt. György tér, tehát a város és a palota északi zárófala közé eső térség a török korban sűrűn, alighanem részben fa- és vályogházakkal teleszórt térség volt”.⁵

Az ismert 17. századi leírások, illetve a visszafoglalás után készült térképek a kapu keleti oldalán kisebb épületet, egyfajta raktárat jelölnek.⁶ Ettől északra – ugyancsak a korabeli térképek alapján – szabályos, négyzet-alaprajzú épület állt. Ez utóbbit Zolnay Lászlónak sikerült azonosítania.⁷ Közvetlen közelében, illetve a bejárat melletti raktár és ezen épület közé eső területen, a bejáratához vezető köves út keleti oldalán több, török kori zárt gödröt tártak fel.

75/13 és 75/14 jelzéssel két kerek, sziklába mélyített gödör került kibontásra (1. kép 2, 3).⁸ A 75/13 gödör 4 méter mélységig tartalmazott török kori leletanyagot, alsó rétegeiben középkori kerámiát találtak. A gödörből II. Szelim (1566–1574) dirheme